ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध

(चिसापानी उपत्यका, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत

समाजशास्त्र विषयमा स्नात्तकोत्तर तहको प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र तथा

ग्रामीण विकास विभाग पृथ्वीनारायण

क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

हरिमाया आचार्य

रोल नं. ७३/०६६

परीक्षा रोल नं. ४८०५३९

रजिष्ट्रेसन नं. ६-२-४८-२५८७-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग,

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७३

ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध शोधार्थी: हरिमाया आचार्य २०७३

ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध

(चिसापानी उपत्यका, स्याङ्जाको एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नात्तकोत्तर तहको प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र तथा ग्रामीण विकास विभाग पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

हरिमाया आचार्य

रोल नं. ७३/०६६

परीक्षा रोल नं. ४८०५३९

रजिष्ट्रेसन नं. ६-२-४८-२५८७-२००६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग,

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७३

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूर्तिको निम्ति शोद्यार्थी छात्रा हरिमाया आचार्यद्वारा **"ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध"** शीर्षकमा प्रस्तुत शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । उहाँको कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु । उक्त शोधपत्रको आवश्यक मुल्याङ्कनको लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

(रामचन्द्र बराल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मितिः २०७३/१२/२०

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आवश्यकता पूर्तिको निम्ति शोधार्थी छात्रा हरिमाया आचार्यद्वारा **"ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध"** विषयको शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि उचित ठहरिएकोले स्विकृती प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....

(रामचन्द्र बराल)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

....

(तेज प्रसाद सुवेदी)

बाह्य परीक्षक

....

(प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली)

विभागीय प्रमुख

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति :– २०७३/१२/३१

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय पृथ्वीनारायण क्याम्पस पोखरा, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपुर्तिको लागि यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । यो शोधपत्र स्याङ्जाको चिसापानी उपत्यकामा ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्र बीचको अन्तरसम्बन्धको बारेमा अध्ययन गरी सडकले कृषि, रोजगारी लगायत आर्थिक अवस्थामा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउने उद्देश्य राखी अध्ययन गरिएको छ ।

सर्वप्रथम मलाई यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नमा आफ्नो अतिब्यस्त समयका बाबजुत पनि सहजताका साथ निरन्तर सहयोग र सल्लाह दिनुहुने शोध निर्देशक आदरणीय गुरु श्री रामचन्द्र बरालप्रति हार्दिक कृतज्ञता टक्राउन चाहन्छु । शोधकार्य लेखनमा प्रेरणा र सहयोग गर्नुहुने विभागीय प्रमुख आदरणीय गुरु श्री प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली साथै विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति हार्दिक कृतज्ञता टक्राउन चाहन्छु ।

लेखन कार्यमा सुझाव र सल्लाह दिनुहुने चिसापानी उप स्वास्थ्य चौकीका इन्चार्ज विदुर सिग्देल, ग्रामीण सडक कार्यसमितिका अध्यक्ष टोप बहादुर भूजेल, तात्कालिन गा.वि.स.कार्यालयका सचिव कृष्ण प्रसाद गौतम र सह-सचिव दिलबहादुर थापा, झर्ना युवाकलवका सदस्यहरू प्रति आभार प्रकट गर्न चाहन्छु ।

शोध अध्ययनको लागि अध्ययन क्षेत्रका उत्तरदाताहरू जसले आफ्नो प्रशस्त समय दिएर शोध कार्यलाई सहज बनाउन सहयोग गर्नुभयो, उहाँहरूप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी लेखन कार्यमा सहयोग सुझाव दिनुहुने मेरा सम्पूर्ण सहपाठी साथीहरू प्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । शोध अध्ययनको लागी प्रत्येक समयमा उर्जा एवम् हौसला प्रदान गरी प्रेरणादायी भूमिका निर्वाह गर्ने बुबा आमा, सासु, ससुरा, जिवन साथी ऋषिराम सिग्देल, दाजु निर्मल चन्द्र पौडेल, प्रशुराम सिग्देल, दिदी भिनाजुप्रति आभार प्रकट गर्दछु । साथै कम्प्युटर टङ्कनमा सहयोग गर्नुहुने “क्विक कम्प्युटर सर्भिस” पोखरा १ बगरप्रति धन्यवाद ब्यक्त गर्दछु ।

....

मिति : २०७३ चैत्र २०

हरिमाया आचार्य

शोध सार

ग्रमीण सडक र सामुदायिक विकासको सम्बन्धमा कमै अध्ययन अनुसन्धान भएको पाइन्छ । त्यस्तै ग्रामीण भेगमा बसोबास गर्ने जनताको विचार, चाहना र तिनीहरूको सीपको प्रयोग पनि कमै मात्रामा भएको देखिन्छ । केन्द्रमा बस्ने बौद्धिक व्यक्तिको विचार मात्र विकास निर्माण तथा नीतिनिर्माणमा समेटिने गरेको पाइन्छ जसको फलस्वरूप विकास निर्माण कार्य दिगो र भरपर्दो नहुने गरेको अवस्था छ । यी समग्र पक्षलाई हेर्दा जसको लागि विकास लक्षित हुन्छ उसको सक्रिय सहभागिताको जरूरी हुन्छ । यस अध्ययनको शिर्षक ग्रामीण सडक र अर्थतन्त्रबीचको अन्तरसम्बन्ध रहेको छ । सडकले त्यस भेगका मानिसलाई के कस्तो प्रभाव पारेको छ ? यस सडकले त्यस ठाउँमा के कस्तो परिवर्तन ल्याएको छ ? त्यस क्षेत्रको कृषि तथा रोजगारीमा के कस्तो प्रभाव र परिवर्तन पारेको छ ? त्यसको समाजशास्त्रीय अध्ययन गर्न आवश्यक छ । नीतिनिर्माणको तहमा पनि यसले सहयोग पुऱ्याउन सक्छ ।

यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य चिसापानी गा.वि.स.मा जोडिएका सडकले मानिसको पेशा तथा रोजागरीमा पारेको प्रभाव र परम्परागत कृषि प्रणालीमा पारेको प्रभावलाई पत्ता लगाउनु, सडकले पारिवारिक संरचना, संस्कार, मान्यतामा देखिएको प्रभावको मूल्याङ्कन गर्नु र सडक र अर्थतन्त्र बीचको सम्बन्ध पत्ता लगाउनु यस अध्ययनको उद्देश्य रहेको छ ।

यस अध्ययनले ग्रामीण सडक निर्माणपछि त्यहाँको समाज र संस्कृतिमा ल्याएको परिवर्तन र प्रभावको अध्ययन गर्छ । सडक निर्माण पछि ग्रामीण जनताको गतिशीलतामा आएको परिवर्तन, पेशा तथा रोजगारीमा आएको परिवर्तन, घरेलु प्रयोजनका सामग्री, स्वास्थ्य उपचार प्रणाली, घरेलु खर्च गर्ने प्रणाली, घरेलु आम्दानी तथा विहेवारी र नातेदारी प्रचलन, परिवारको सम्बन्ध र संरचनामा आएको परिवर्तन र प्रभाव, पेशा तथा रोजगारीमा परिवर्तन, घोडा, खच्चड र भरियाको कामको अवस्था लोप हुनु आदिलाई स्वभाविक परिवर्तन मानिन्छ । यस्तो प्रभावको अध्ययन पश्चात त्यहाँको वास्तविकता पत्ता लगाउने कार्यले समाज विकासमा योगदान पुग्न सक्छ । अनुसन्धान क्रमशः प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन विधि जसमा अन्तरवार्ता अनुसूची, अवलोकन, समूह केन्द्रित छलफल र मुख्य सूचनादाता छलफलविधि प्रयोगमा ल्याइएको छ ।

ग्रामीण सडक निर्माण पछि केही सकारात्मक त केही नकारात्मक प्रभाव पारेको पाइन्छ । यसले परनिर्भरता, आधुनिकतामा वृद्धि गरेको पाइन्छ । सडकको निर्माणले विकासको पक्षमा भन्दा बढी अविकास वा वेफाइदा भयो भने त्यसको अर्थ रहँदैन । यस अनुसन्धानबाट सडकद्धारा फाइदा र बेफाइदाको पक्षमा समान प्रभाव पारेको निष्कर्ष प्राप्त भयो । केही व्यक्तिले पाएको अवसर पनि गुमेको छ भने केही व्यक्तिहरूले नयाँ अवसर प्राप्त गरेका छन् ।

विषयसूची

		पृष्ठ
सिफारिस पत्र		*i*
स्वीकृति पत्र		*ii*
कृतज्ञताज्ञापन		*iii*
विषयसूची		*iv*
तालिका सूची		*vii*
संक्षेपीकरण		*ix*
शोध सार		*x*
		पृष्ठ
अध्याय - एक : परिचय		**१-९**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.४	अध्ययनको महत्व	७
१.५	अध्ययनको सीमा	८
१.६	अध्ययनको सांगठनिक संरचना	९
अध्याय - दुई : सम्बन्धित पूर्वसाहित्यको पुनरावलोकन		**१०-२७**
२.१	सडकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र नामाकरण	१०
२.२	सम्बन्धित पूर्वसाहित्यको पुनरावलोकन	१२
२.३	अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा	२४
अध्याय - तीन : अनुसन्धान विधि		**२८-३२**
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	२८
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	२८
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	२९
३.४	नमुना छनौट	२९
३.५	प्राथमिक तथ्याङ्क सङ्कलनका विधिहरू	३०

३.६	तथ्याङ्कको बैधता	३२
३.७	तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण एवम् विश्लेषण	३२
अध्याय - चार : अध्ययन क्षेत्रको परिचय		**३३-४१**
४.१	चिसापानी उपत्यकाको स्थिति	३३
४.२	चिसापानी उपत्यकाको वडा अनुसारको जनसंख्या	३४
४.३	उत्तरदाताको जनसांख्यिक विशेषता	३५
	४.३.१ लिङ्ग र उमेर	३५
	४.३.२ जातीय संरचना	३६
	४.३.३ शैक्षिक स्थिति	३८
	४.३.४ ठेगाना वा वस्ति	३९
	४.३.५ वैवाहिक स्थिति	४०
	४.३.६ पेशा	४०
अध्याय - पाँच : ग्रामीण सडक निर्माण र आर्थिक प्रभाव		**४२-५२**
५.१	चिसापानी उपत्यकामा जोडिएका ग्रामीण सडकहरू	४२
५.२	सडक निर्माणमा जुटाइएको लगानीका स्रोतहरू	४३
५.३	सडक निर्माण पछि सञ्चालनमा आएका यातायातका साधनहरू	४४
५.४	चिसापानी बाहिर दैनिक आवतजावत गर्ने उत्तरदाताहरू	४५
५.५	कामका आधारमा दैनिक आवतजावत गर्ने उत्तरदाताहरू	४६
५.६	पेशा तथा रोजगारीमा प्रभाव	४७
५.७	घरायसी खर्चमा प्रभाव	४९
५.८	घरेलु आम्दानीमा प्रभाव	५०
अध्याय - छ : सडकले गृहस्थिमा पारेको प्रभाव		**५३-६०**
६.१	घरेलु प्रयोजनका सामग्रीमा प्रभाव	५३
६.२	स्वास्थ्य उपचार प्रणालीमा प्रभाव	५५
६.३	आम्दानीको स्रोत चयन गर्ने प्राथमिकतामा प्रभाव	५६
६.४	नातेदारी र विहेवारीको प्रचलनमा प्रभाव	५८
६.५	परिवारको सम्बन्ध र संरचनामा प्रभाव	५९

अध्याय - सात : आर्थिक आर्जनका ढाँचामा प्रभाव **६१-७३**

७.१ कृषिमूलक आर्जनमा आएको परिवर्तन र प्रभाव ६१

७.२ वचत र लगानी क्षेत्रमा आएको परिवर्तन र प्रभाव ६३

७.३ परम्परागत व्यापारशैलीमा आएको परिवर्तन र प्रभाव ६५

७.४ परम्परागत जीविकाशैलीमा आएको परिवर्तन र प्रभाव ६६

७.५ ग्रामीण समाजमा हराउँदै गएका र ल्याएका नयाँ संस्कारहरू ६८

७.६ ग्रामीण सडकले ल्याएका सजिला र अप्ठ्यारा पक्षहरू ६९

अध्याय - आठ : सारांश, निष्कर्ष र सुझाव **७४-७८**

८.१ सारांश ७४

८.२ निष्कर्ष ७७

८.३ सुझावहरू ७८

सन्दर्भग्रन्थ सूची

अनुसूचिहरू

अनुसूचि १: अन्तर्वार्ता अनुसूची

अनुसूचि २: मुख्य जानकार व्यक्तिहरूसँग गरिएको छलफलको अनुसूची

अनुसूचि ३: मुख्य सूचनादाताको नामावली

अनुसूचि ४: अध्ययन क्षेत्रको नक्सा

अनुसूचि ५: अध्ययन क्षेत्रमा लिइएका तस्वीरहरू

तालिका सूची

तलिका	शीर्षक	पृष्ठ
३.१	अध्ययनको नमुना छनौटको आकार	३०
४.१	वडा अनुसारको जनसंख्या	३४
४.२	लिङ्ग र उमेरका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३६
४.३	जातजाती र लिङ्गका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३७
४.४	शिक्षा र लिङ्गका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३८
४.५	वस्ती र लिङ्गका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३९
४.६	वैवाहिक स्थिति र लिङ्गका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४०
४.७	पेशा र लिङ्गका आधारमा उत्तरदाताको विवरण	४१
५.१	चिसापानी उपत्यकामा जोडिएका ग्रामीण सडकहरू	४२
५.२	सडक निर्माणमा जुटाइएको लगानीको स्रोत प्रतिशत	४३
५.३	सडक निर्माणपछि सञ्चालनमा आएका यातायातका साधनहरूको विवरण	४४
५.४	चिसापानी बाहिर दैनिक आवतजावतका आधारमा उत्तरदाताहरूको विवरण	४५
५.५	कामका आधारमा दैनिक आवतजावत गर्ने उत्तरदाताहरूको विवरण	४७
५.६	पेशा तथा रोजगारीमा देखिएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	४८
५.७	घरायसी खर्चमा भएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५०
५.८	घरेलु आम्दानीमा भएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५१
६.१	घरेलु प्रयोजनका सामग्रीमा देखिएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५४
६.२	स्वास्थ्य उपचार प्रणालीमा भएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५५
६.३	आम्दानीको स्रोतको प्राथमितामा देखिएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५७
६.४	नातेदारी र विहेवारीको प्रचलनमा देखिएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	५८
६.५	नातेदारी र विहेवारीको प्रचलनमा परेको प्रभावको विवरण	५८
६.६	परिवारको सम्बन्ध र संरचनामा भएको परिवर्तन र प्रभावको विवरण	६०
७.१	कृषिमूलक आर्जनमा आएको परिवर्तन	६२
७.२	वचत र लगानी क्षेत्रमा आएको परिवर्तन र प्रभाव	६३
७.३	उत्तरदाताहरूको बैंकका आधारमा बचतको विवरण	६४

७.४	परम्परागत व्यापार शैलीमा आएको परिवर्तन	६५
७.५	परम्परागत जीविका शैलीमा आएको परिवर्तन	६७
७.६	समाजमा देखिएका नयाँ कुरा र हराएका पुराना कुराहरूको विवरण	६८
७.७	सडकले ल्याएका सजिला र अप्ठ्यारा पक्षहरू	७१

संक्षेपिकरण

एन.आइ.एस	:	नेशनल इमुनाइजेसन सर्वे
एस.डि.सी.	:	सोसल डेभलपमेन्ट क्यानडा
ए.डि.बि.	:	एसियन डेभलप्मेन्ट बैंक
के.त.बि.	:	केन्द्रिय तथ्याङ्क विभाग
गा.वि.स.	:	गाउँ विकास समिति
जि.वि.स	:	जिल्ला विकास समिति
डि.आर.आर	:	डिपार्टमेन्ट अफ रुलर रोड
डि.ओ.आर	:	डिपार्टमेन्ट अफ रोड
यू.एन.डि.पी.	:	युनाइटेड नेसन डेभलप्मेन्ट प्रोग्राम
रा.यो.आ.	:	राष्ट्रिय योजना आयोग